АЛТЕРНАТИВА ЗА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

Нено Димов

Резюме

Една от най-важните особености на нашето съвремие е изострянето и сложното преплитане на глобалните проблеми, които имат многообразни социално-икономически, демографски, и екологични измерения, но засягат най-вече отношенията между природата и обществото. Тази особеност предизвиква появата на концепцията за устойчиво развитие.

Основополагащите идеи на тази концепция звучат много привлекателно, но съвсем не са толкова ясни и непротиворечиви, колкото изглежда на пръв поглед. Един от основните недостатъци на наложилото се разбиране за „политиката за устойчиво развитие" е, че в нея се влага рестриктивен дух, тя имплицитно се свързва с все по-голямо ограничаване на свободата на индивида.

Идеята за устойчивото развитие крие в себе си една потенциална заплаха – да се изроди или да бъде използвана за целите на популистки идеологии, да прокламира своеобразна „екологична диктатура". Не бива да се забравя, че поне част от проблемите, върху които акцентира концепцията за устойчивото развитие, са свързани не само с околната среда, а и със социалните отношения, с властовите зависимости, предполагащи някакво отнемане на свобода.

Възможната алтернатива не означава, че не може да съществува или че не трябва да се развива и подкрепя екологично съзнание, екологична чувствителност и внимание към околната среда. Алтернативата е да няма налагане „отгоре", чрез забрани или ограничения на всевъзможни правила и да не се осакатяват пазарните механизми. Необходима е обществена система, която да е способна с демократични механизми да гарантира свободата на човека и чрез главните си икономически механизми (частната собственост, пазарната икономика и пазарните цени) да гарантира икономическа рационалност – единствения път към просперитета и богатството.

AN ALTERNATIVE FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Dr. Neno Dimov

Abstract

An important starting point in any discussion of sustainable development is to clarify the basic assumptions each brings to the table. While the views on sustainable development cover a broad spectrum, the contrast of the conventional wisdom and the emergent alternative wisdom on this subject is expanding. While most agree that sustainable development is about achieving the sustained economic growth needed to meet human needs, improve living standards, and provide the financial resources that make environmental protection possible, in fact little of the growth of the past twenty years has improved the quality of human life. Most of the benefit has been offset by the costs of resource depletion, social stress, and environmental health and other problems caused by growth. The idea in this article is that sustainable development is about creating: a) sustainable economies that equitably meet human needs without extracting resource inputs or expelling wastes in excess of the environment's regenerative capacity, *and* b) sustainable human institutions that assure both security and opportunity for social, intellectual, and spiritual growth.

Given the current trend toward declining rates of population growth, any apparent limits to growth will be eliminated by continuing technological advance and the operation of market mechanisms. Responding to ill advised calls to end growth is not necessary and would be a tragic error condemning billions of people to perpetual poverty. The market is an essential institution in any workable economic allocation system. However, government must intervene to set a framework that assures full costs are internalized, competition is maintained, benefits are justly distributed, and necessary public goods are provided. A vigilant and vigorous civil society is required to assure the accountability of both government and market to the public interest and to provide leadership in advancing social innovation processes.

Една от най-важните особености на нашето съвремие е изострянето и сложното преплитане на глобалните проблеми, които имат многообразни социално-икономически, демографски, и екологични измерения, но засягат най-вече отношенията между природата и обществото. Става очевидно, че не можем да си позволим да използваме енергията, горските, земните, растителните и животинските ресурси, да регулираме нарастването на градовете и да произвеждаме промишлена продукция така, както сме го правили преди. Задълбочаването на глобалните проблеми, както и една или друга насока на усилията за решаването им води до значителни промени в количествените и качествените характеристики на целия комплекс от планетарни, регионални и локални социално-икономически параметри на общественото развитие. Поради това са необходими не само обединените усилия на всички държави, но и промяна в нагласите и моделите на поведение на правителствата, бизнеса, групите и индивидите, комбинирана с развитие на науката и нов начин на приложение на технологиите. Необходима е и обща методологическа основа, чрез която да се балансират приоритетите в развитието на съвременната цивилизация. Тази необходимост предизвиква появата на концепцията за устойчиво развитие.

Устойчивото развитие е сравнително нова концепция, формирала се през 80-те и утвърдила се през 90-те години на миналия век. Корените ѝ са в края на 60-те и началото на 70-те години, когато започват да се мисли за границите, които природната среда поставя на човешката дейност, макар че нейни аналози могат да се открият и в по-далечното минало на прединдустриалната епоха. Някои индиански племена например са преценявали всяко свое по-важно решение и действие от гледна точка на въздействието му върху седем следващи поколения. Това, което я превръща в действително нова концепция, е нейното глобално значение, съчетаването на различни цели, принципи и механизми за реализация по един цялостен начин.

1. Същност и основни характеристики на устойчивото развитие

Най-популярната дефиниция на устойчивото развитие е формулирана в доклада на Световната комисия по околна среда и развитие „Нашето общо бъдеще“ (известен като доклад „Брунтланд“): устойчиво е развитието, „което удовлетворява нуждите на настоящето, без да подлага на риск способността на бъдещите поколения да задоволяват своите нужди“.[1] Централната идея тук е съобразяването на задоволяването на човешките потребности с ограничеността на ресурсите, както и равнопоставеността между сегашното и бъдещите поколения.

Тъй като тази дефиниция е твърде обща, появяват се и редица други определения, насочени към конкретизиране на понятието в различни аспекти. Те до голяма степен отразяват и еволюцията на самата концепция, а именно: „процес на промяна, в който експлоатацията на ресурсите, насоките на инвестициите, ориентацията на технологичното развитие и институционалната промяна са във взаимна хармония и подобряват както сегашния, така и бъдещия потенциал за задоволяване на човешките потребности и желания“.[2] Популярно е определението „устойчиво е това развитие, което гарантира постоянен растеж на качеството на живота и усъвършенстване на личността“.[3]

[1] Нашето общо бъдеще. Доклад на Международната комисия по опазване на околната среда и развитие. С., 1989, с. 25.
[2] Elliott, J. (1999). An Introduction to Sustainable Development. London: Routledge, p. 17
[3] Taylor, L. (1996). Reconciling Economic reform and Sustainable Human Development. New York: United Nations Development Program (UNEP), Office of Development Studies, Discussion Papers series, p. 12

Същностните характеристики на устойчивото развитие, които се съдържат в явен или неявен вид в неговите дефиниции и принципи, могат да бъдат обобщени така:

Първо. Цялостен, комплексен поглед към проблемите и всеобхватност; разумно използване на ресурсите и средата, постигане на баланс между естествената и изкуствената среда за осигуряване на възможностите за развитие на човечеството и индивидите.

Второ. Отговорност пред бъдещето, дългосрочно ориентиран стратегически подход към развитието.

Трето. Постигане на баланс между икономическите, социалните и екологичните измерения, равнопоставеност на целите в трите области и интегриране на съответните политики.

Четвърто. Постигане на ресурсосъхраняващ управляван растеж; равновесие между използване и опазване при възобновимите ресурси, минимално използване на невъзобновимите ресурси, съобразяване с асимилационната способност на средата за поемане на отпадъци и емисии.

Пето. Равенство и справедливост при достъпа до генериращите благополучие ресурси и при разпределението на ползите и разходите, в т.ч. и чрез отчитане на външните ефекти.

Шесто. Обединяване на усилията, партньорство, споделена отговорност между различни институции и групи и на различни равнища (от местно до глобално), широко участие на всички заинтересовани както при определянето на принципите на политиката и необходимите действия, така и при тяхното реализиране.

Седмо. Необходимост от цялостна промяна на обществото, на установените модели на поведение, стопанска дейност, потребление и управление.

Тези основополагащи идеи звучат много привлекателно, но съвсем не са толкова ясни и непротиворечиви, колкото изглежда на пръв поглед. Например, изискването за „цялостен, комплексен поглед" към проблемите на взаимоотношението между общество и природа се натъква на сериозни възражения, почерпени от историята на човешкото познание: всеки намерен отговор на даден въпрос е в основата на поредица следващи въпроси, т.е. хоризонтът на „всеобхватността" непрекъснато се измества някъде напред.

Освен това, идеята за „отговорност пред бъдещето" предпоставя нашата способност да имаме точно познание за това бъдеще. Въпреки целия напредък на различните области на прогностиката, ние не сме в състояние да създадем такова познание. Единственото, което днес можем, е да предполагаме - с различна степен на вероятност - как ще изглежда бъдещето. Нещо повече, съществуват безкрайно много фактори, които влияят на бъдещето - една част от тях ние въобще не познаваме, на други не можем да влияем. Това означава, че и отговорността е само предполагаема, което от своя страна може да породи парадокса, че предполаганото днес „добро за бъдещето", утре може да се окаже несъществено или дори вредно.

По-нататък, предложенията да се установи баланс или да се осигури „ресурсосъхраняващ управляван растеж" често ни отвеждат в задънената улица на администрирането, на упованието на задължителни инструменти, на принудата. Този подход има редица странични ефекти и като цяло е неефективен. Алтернативата е да се търси вариант на пазарно регулиране по принципа на търсенето и предлагането, но както ще видим по-нататък, това е сложна задача.

Призивът за „равенство и справедливост при достъпа до генериращите благополучие ресурси" е благороден, но, както е известно, тези основополагащи ценности се намират в сложни взаимоотношения. Равенството и справедливостта не се намират в идеална хармония, а понякога влизат в пряко противоречие. Освен това, възниква въпросът кой дефинира конкретните параметри на равенството и справедливостта.

Ключовият принцип за партньорство и „споделена отговорност" между различни институции и групи и на различни равнища (от местно до глобално) е може би едно от най-уязвимите места на популярните версии на концепцията за устойчивото развитие. Проблемът е в това, че тази формулировка много често на практика води до липса на отговорност. Няма как да избегнем обстоятелството, че „истинската" отговорност е винаги индивидуална или поне достатъчно конкретизирана.

Накрая, трудно може да се оспори главната цел на устойчивото развитие – по-качественото задоволяването на човешки потребности и стремежи. В същото време, не можем да се абстрахираме от трудностите, свързани с идентифицирането на тези потребности и стремежи. Тук възникват множество въпроси, като: „Кой ще се ангажира с конкретното идентифициране на потребностите и интересите?", „Кой ще се нагърби със задоволяването им?", „Кои потребности ще са приоритетни и кой ще решава това?", „Кои интереси ще са приемливи и кои не?" и още много, много подобни. Добра, макар и хумористична илюстрация на проблема ни дават гледните точки на дон Кихот и Санчо Панса от популярната реклама – докато свободата е всичко за първия, то „саламът" я измества изцяло за втория.

Един от основните недостатъци на наложилото се разбиране за „политиката за устойчиво развитие" е, че в нея се влага рестриктивен дух, тя имплицитно се свързва с все по-голямо ограничаване на свободата на индивида. Това – в определен смисъл - е изгодно за властимащите – при ограничена свобода се управлява по-лесно, поне в краткосрочен план. За съжаление, подобен подход е приемлив и за много по-широк кръг хора – тези, които не искат да носят отговорност за живота си и за собственото си щастие.

2. Настъплението на агресивния енвиронментализъм

Днес за околната среда и нейното опазване се води емоционална, на моменти ирационална и до известна степен некоректна (и от политическа и от научна гледна точка) дискусия. В основата й е „глобалното затопляне", но по същество споровете обхващат целия спектър от теми, включени в идеята за устойчивото развитие. Често обаче се прикрива друго противоречие - съвременният конфликт за свободата на човека. В края на XX и началото на XXI век вече не социализмът е най-голямата заплаха за свободата, демокрацията, пазарната икономика и просперитета. Част от заплахите идват от политизирането на темата за опазване на околната среда (вероятно добронамерено в началото, както във всички подобни утопични идеологии). Днешният енвиронментализъм (който има твърде далечни връзки с природата, е една от реалните алтернативи на възгледите, отстояващи свободата на човека. Корените на това явление могат да бъдат открити назад в историята. Още Русо твърди, че човек в естественото си състояние е добър по душа, но цивилизацията е довела до неговото нравствено падение. В съвременен вариант това е изречено от Морис Стронг, зам.-генерален секретар на ООН, чиято знаменателна фраза гласи: „Няма ли поне малка надежда индустриалната цивилизация да рухне? Не е ли наш дълг да направим това?"[4]

Енвиронменталистите претендират за научност на твърденията си, но на практика отказват да виждат света, природата и човека, такива каквито са. Отхвърлят естественото еволюционно развитие и абсолютизират днешното моментно състояние на природата и света, като го превръщат в „абсолютна" норма и приемат всяка промяна като реална (и дори фатална) заплаха. Цялата история на нашата планета (а и не само на нашата) е непрекъснат процес на промени. Формата и състоянието на сушата, водите, флората и

[4] http://www.mauricestrong.net/20080619125/articles/articles/climate.html

фауната, развитието на атмосферата и пр. не са постоянни, а динамични и това не може да бъде променено единствено по силата на човешкото желание. Влияние за промяната оказват вътрешни и външни (като Слънцето) фактори. Човекът несъмнено е един от значимите вътрешни фактори (макар и само за последните няколко хиляди години). За енвиронменталистите обаче, той – човекът – придобива статута на външен, т.е. „извънземен" фактор. Ако пренесем в минало време критериите, по които те съдят днес, ще се окаже, че човекът е виновен за една перманентна екологична катастрофа – промяната на флората и фауната към култивирани земеделски култури, промяна на климата чрез изкуственото напояване или изсичане на горите и разширяване на пустините и пр. Всъщност покритата с гори Европа е придобила днешния си ландшафен вид не през последните 100 години, а за повече от 2 хилядолетия. Замяната на дивата природа с цивилизована среда, която според критериите на енвиронменталистите трябва да е глобална и непоправима екологична катастрофа, по същество представлява доста приемлива алтернатива. Проникайки дълбоко в същността на мислене на енвиронменталистите ще открием, че това по същество е антихуманна теория, според която основна причина за съществуването на световните проблеми е самото разпространение на homo sapiens. Именно поради това те поставят човека като външен фактор. „Има човек — има проблем, няма човек — няма проблем", приписваната на Сталин фраза, днес звучи още по-зловещо – има хора – има проблем, няма хора – няма проблем. Спасяването на човечеството – основния енвиронменталистки лозунг – по тази максима ще се постигне с ... премахването му от лицето на Земята.

Парадокс е, например, че споровете, които предизвикват част от природозащитниците, не са в защита на първичната природа, а на един исторически продукт на човешката дейност. Пренебрегва се и факта, че с дейността си човек е променил характера на природата, като с това е създал неблагоприятни условия за едни растителни и животински видове, но в замяна на това е благоприятствал появата и развитието на други. И още, че самата природа непрекъснато еволюира, като в този процес създава условия, неблагоприятни за едни видове и благоприятни за други и това е било така винаги (далеч преди появата на човека). Истината е, че не съществува някакво предварително зададено състояние на света, което да е най-добро, оптимално или съвършено и към което трябва да се стремим или да запазим на всяка цена.

Още една характерна черта на енвиронменталистката позиция е абстрахирането от фактите и „забравянето" на несбъднатите катастрофични прогнози. Проф. Ерлих, виден техен представител, казва през 1970 г., че „ако играех хазарт, бих заложил на това, че през 2000 г. Англия вече няма да съществува". Пак по това време той предрича, че още през 70-те години на XX век ще настъпи глад в световен мащаб и ще умрат милиони хора. Днес провалът на твърденията му е очевиден, но проф. Ерлих продължава да захранва енвиронменталистите със злокобни перспективи пред човечеството.

Идеята на енвиронменталистите, както и някои предхождащи я идеологии, е утопична и неосъществима. Опитът за налагането й не се различава съществено от другите утопични идеи – с ограничаване на свободата и даване на властта на избран, знаещ и можещ елит, който да се грижи за добруването на преобладаващото мнозинство. В интернет пространството широко се разпространи клип озаглавен „12 годишно момиче накара цял свят да замълчи за 6 мин.". В него дете от Ванкувър прави забележително изказване пред конференция на ООН по околна среда и развитие, което буди размисли. За него ще намерите мнения от „Нищо не се е променило - хората се манипулират все така лесно, както преди 50 години, а и от избраната музика за фон настръхнах - не желая да ми промиват мозъка толкова елементарно" и „Аз бих се замислила първо дали е истина или вече така е прието да се приема" до „Без значение дали е промиване или не, това, което каза това момиче все пак е истина и си заслужава да се замислим" и „Не знам за вас, но

мен тръпки ме побиха от това което каза това дете ... само на 12 години, а толкова много истини да каже...уникално е". Това е нормалната поляризация по един наболял проблем. Такива послания могат да се видят често. Остава открит въпросът, защо рядко се дава думата на привържениците на противоположната теза, защитаващи възгледите за свободата например. Възможни са два варианта – или тази тема няма защитници и вече никой не се интересува от нея, или е наложено манипулативно вето. И интуитивният, и логичният отговор са на страната на второто предположение. Речта на това дете, която сама по себе си е забележителна, включително с претенцията да говори от името на цяло поколение, е „обработена" в клип с подобаваща музика и кадри, които имат еднопосочна цел. На хората живели при фашизма и комунизма това е добре познат метод на манипулация. За разлика от комунизма, който обещаваше светло бъдеще, пред олтара на което всякакви жертви бяха оправдани, еволюиралата днес разновидност използва заплахата – създава чувство за несигурност, предчувствие за внезапна, неочаквана и голяма катастрофа. В такава атмосфера трябва да се действа незабавно, пренебрегвайки „тромавите" демократични процедури, обществената осведоменост и дебат, без оглед на алтернативни варианти, разходи.

Историята на енвиронментализна започва с качеството на водите в реките и езерата, и със смога в промишлените райони. Продължи с изчерпването на ресурсите, пренаселването, пестицидите и химикалите, киселите дъждове, озоновата дупка, парниковия ефект. Когато хората стигаха до решаването на някои от тези проблеми по естествен начин, те бяха услужливо забравяни от проповедниците им. Това е основен способ на популизма, който е често използван инструмент от енвиронменталистите. Характерна черта на популизма е отказът да се взимат под внимание алтернативите и да се отхвърля факта, че всяко „нещо" коства „нещо".[5] Това е червена нишка, която може да се проследи във всяка декларация, искане или действие на „зелените" като цяло и особено на енвиронменталистите в частност.

Идеята за устойчивото развитие крие в себе си една потенциална заплаха – да се изроди или да бъде използвана за целите на популистки идеологии, да прокламира своеобразна „екологична диктатура".[6] В този смисъл, не бива да се забравя, че поне част от проблемите, върху които акцентира концепцията за устойчивото развитие, са свързани не само с околната среда, а и със социалните отношения, с властовите зависимости, предполагащи някакво отнемане на свобода.

3. Ресурсите и тяхното „разумно" използване

В идеите за устойчивото развитие централно място заема тезата, че ресурсите или вече са изчерпани, или това ще се случи в най-скоро време, както и че те нямат и не могат да имат алтернативи. Така се мотивира нарастващото желание за регулирането на тяхното използване. Инструмент в тази посока е въвеждането на екологични налози (данъци, такси и пр.), чиято цел е повишаване на цената на даден ресурс и от там намаляване на употребата му.

Професорът по бизнес администрация Джулиан Саймън дефинира принципната разлика на намиращите се в околната среда „потенциални" и „икономически" ресурси. Първите сами по себе си нямат отношение към реалната икономика (какво значение са имали въглищата за кроманьонеца, или нефта за египтяните?), а вторите, благодарение на

[5] Tupy, M. (2006) The rise of populist parties in central Europe: Big Government, Corruption, and the Threat to Liberalism. Development Policy Analysis no. 1

[6] Biehl, J. (1995) 'Ecology' and the Modernization of Fascism in the German Ultra-right

съществуващите технологии и цени, могат да бъдат използвани, и следователно изчерпвани. Към това може да се добавят и разсъжденията на д-р Петер Арансон, който задава въпроса кога морските вълни ще са икономическа категория и дава отговора – когато бъдат открити технологии, позволяващи тяхното използване. Основният извод, който той прави е, че запасите от природни ресурси нарастват едновременно с нашия обем от знания.

Така условието един „потенциален" ресурс да стане „икономически", е човекът с неговата изобретателност и усилия. И затова ограничаващ бъдещето на човечеството може да бъде единствено и само „човешкият ресурс" и уникалната му способност да превръща потенциалното в действително. Единствено условие този човешки ресурс да се разгърне е свободата.

Ресурсите не съществуват сами по себе си. Те винаги са функция на цената и технологията. Намаляването на цените на ресурсите за последните два века (и като изчистена от инфлация доларова цена, но по-важно и като усилие на обикновения човек да купи едно и също количество от тях) доказва, че те не са по-дефицитни с течение на времето. „Каменната епоха не е отминала поради недостиг на камъни, желязната епоха – поради липса на желязо, а бронзовата – поради липсата на бронз",[7] а само и единствено поради това, че човекът е открил нещо ново и по-добро. Ресурсите се създават от хората. Те не се намират в природата и основата на съществуването им е човешкото познание и неговия напредък. А пред него – познанието – няма никакви естествени прегради.

Друг съществен елемент при управлението на ресурсите е цената. Всеки ресурс има своя цена (докато някоя политическа система не се опита да отрече ценовата система). Благодарение на цената възниква предлагане (цената е мотива на хората да предлагат ресурс), както и търсене. При ниски цени търсенето е голямо, а предлагането малко. При високи цени е обратното. Именно това е естествения коректив обуславящ излишък или недостиг на стоки, включително и на ресурс. Когато недостига на даден ресурс нараства (т.е. изчерпва се) цената започва да расте и ще достигне нива, при които търсенето ще стане нула. Точно за това пазарната цена е ключова предпоставка за недеформирано и здраво развитие на човечеството.

През 1996 г. Джулиан Саймън прави две предсказания за следващия век: първо, „състоянието на човечеството ще се подобри в почти всеки материален аспект", било то продължителност на живота, цени на суровините или брой на телефоните в Китай; и второ „хората ще продължат да се оплакват за това, че всичко става все по-зле".[8] „Аз твърдя, че възможностите в света са достатъчно големи дори при сегашното ни познание – дори без да отчитам допълнителното познание, което човешкото въображение и предприемчивост неизменно ще развие – ние и нашите потомци можем да манипулираме елементите така, че да имаме всички суровини, които желаем на сравнително по-ниски цени. На кратко, нашата корнукопия е човешкият ум и сърце, а не природната среда на Дядо Коледа. Така е било през цялата ни история, най-вероятно ще е така и за напред".[9]

4. Отговорността пред бъдещето

В основата на това, което се нарича „отговорност пред бъдещите поколения", е допускането на възможността да оценяваме бъдещите събития (вкл. екологичните промени). Всяка подобна оценъчна система е твърде ненадеждна, защото е основана на множество предположения, сами по себе си с трудно предсказуема вероятност. Но

[7] Goklany, I. (2001) The Precautionary Principle: A Critical Appraisal. Cato Institute, Washington, DC
[8] Simon, J. (1996). The State of Humanity
[9] Simon, J. (1996) The Ultimate Resource

причината за сложността и неточността на оценъчните ни системи не е толкова лабилността им, колкото изменящия се контекст. Дори да допуснем, че оценъчната ни система „работи", то това ще е факт само при неизменност на средата, в която я използваме. Това означава да се допусне, че при сравняването на условията на живот на поколенията средата няма да се променя. Подобно предположение може да се направи, но вероятността да се осъществи е твърде малка. Оценката за бъдещето, която можем да направим днес, е основана на две предположения – че ще има точно определен вид промяна (затопляне примерно) след даден период от време, и че средата тогава няма да се е променила спрямо средата днес. Условията за верността на оценката са и двете предположения да се сбъднат. Вероятността за едното е неустановима, а за другото е пренебрежимо малка – т.е. адекватността на оценката най-малко трябва да се постави под голямо съмнение.

Социалните науки не разполагат и с друг, необходим в случая, инструмент – директното измерване и сравняване на предпочитанията на отделните поколения. Още през 1945 г. Ф. Фон Хайек показва, че не е възможно да се направи съпоставка на ползата между отделните субекти (индивиди или поколения) и че съществена информация може да се получи само на базата на разменната стойност на едно или друго благо.[10] А стойността се формира само и единствено на пазара, в процеса на реална размяна на стоки и услуги. Цената от своя страна не може да бъде „научно" изчислена, още по-малко предвидена. (Опитите в формирането на непазарни стойности рано или късно винаги са се проваляли).

Отговорността пред бъдещите поколения, по начина, по който се предлага от енвиронменталистите, се основава на оценъчна система, стъпила на предположения с малка или дори незначителна вероятност. Няма методология, която да покаже достоверно очакваните екологични промени, да не говорим за бъдещата среда или цена.

Лудвиг фон Мизес, един от големите австрийски, а по-късно американски икономисти и философи, пише: „Много хора се притесняват от безмилостното използване на минерални и петролни залежи, които не могат да бъдат заменени. Нашите съвременници, казват те, пилеят ограничени запаси, без да мислят за идните поколения. Консумираме не само онова, което ни се полага, но и онова, което трябва да оставим за бъдещето. Подобни оплаквания обаче нямат особен смисъл. Не знаем дали следващите епохи ще продължат да разчитат на същите суровини, от които зависим днес. Вярно е, че изчерпването на петролните залежи, та дори и тези на въглищата напредва бързо. Но има голяма вероятност след сто или петстотин години хората да прибягнат до други методи за производство на топлина и енергия. Никой не знае дали ние, пестейки тези залежи, няма да се лишим от тях, без да помогнем с нищо на хората от двадесет и първи или двадесет и четвърти век. Няма смисъл да се грижим за нуждите на епохи, чиито технологични възможности не можем дори да сънуваме."[11]

Интересно е и разсъждението на Нобеловият лауреат Т. Шелинг, че е добре да гледаме не само 100 години напред, но и 100 години назад. Основен климатичен проблем в САЩ през 1920, например, са били калните пътища. „Тогава никой не е допускал, че след 100 години огромната част от тях ще са с трайна настилка. Днес също не е ясно как ще изглежда света след 100 години, но съвсем сигурно той ще е различен и много „пътища ще имат трайна настилка".[12]

Друг интересен пример, датиращ още по-отдавна, е притеснението на градския съвет на Париж, че разрастването на превозите с конска тяга ще постави града пред проблем със складирането на конската тор. Силно притеснени, те са си поставили задача да решат проблема за предстоящите 100 години. Когато това време обаче минало,

[10] Hayek, F.A. (1945) The Use of Knowledge in Society. American Economic Review, Vol. 35, 4, p. 522
[11] Mises, L. v. (1949) Human Action. A Treatise On Economics, p. 44
[12] Shelling, T. (1995) Costs and Benefits of Greenhouse Gas Reduction. American Council for Capital Formation

проблемът изобщо не съществувал, защото колите, теглени от коне, били заменени с коли, задвижвани от двигатели. Именно поради това днес не може и не трябва да се решават принципни въпроси на бъдещите поколения. Основната отговорност пред тях е създаването и гарантирането на най-подходящата за развитието на човека среда – тази на свободата.

5. Технически прогрес и богатство – ефект върху околната среда

Когато се говори за бъдещето, трябва да се отчитат ефекта на доходите и на техническия прогрес, както и способността на човек да се приспособява към неочаквани събития. Ако се приеме, че икономическото развитие и промишленият растеж (които са в основата на повишаването на доходите) водят до по-голямо отделяне на емисии на парникови газове, то би следвало за последните 100 години тези емисии на глава от населението непрекъснато да нарастват. Данните обаче сочат, че това е вярно само за периода до 1950. След това, независимо от продължаващия икономически растеж, емисиите на парникови газове на глава от населението се стабилизират и дори бележат спад.

През 1991 г. Гросман и Кругер констатират, че зависимостта между околната среда и доходите може да се изобрази с U-графика (или по-точно с обърната U графика).[13] На базата на анализ, извършен в над 40 страни, е установено, че стойности на максимума се достигат при годишен БВП на човек между 6700$ и 8400$. Т.е. икономическият растеж вреди на околната среда само до определен момент, след което е налице обратният ефект – продължаването му започва й да влияе положително. Анализа в тази посока е проведен и от други учени, които задълбочават тезата, включвайки допълнителни фактори, като развитието на технологиите, способността за приспособимост, момента на осъзнаването, че даден проблем съществува и инерционното време, необходимо на човек да реагира. Противниците на тази теория би следвало да я опровергаят, като влязат в научен спор. До този момент, обаче, горното твърдение не е опровергано. Нещо повече, енвиронменталистите изобщо избягват този дебат (както и редица други).

Ефекта на техническия прогрес може да бъде илюстриран със следните два примера. Ако бъдат попитани фермери, занимавали се със земеделие през XX век, дали климатичните или други екологични промени са оказали влияние на дейността им, вероятния отговор ще е отрицателен. Разбира се, някой от тях ще се сетят за засушавания или наводнения, за градушки или пожари. Това, което всички ще посочат като много по-важно обаче ще е преминаването от ралото към трактора, от газената лампа към електричеството и други подобни резултати на техническия прогрес.

Връщайки се в днешния ден, можем да направим правдоподобно пресмятане на вероятността един телевизионен приемник да направи късо съединение и да предизвика пожар. Нека приемем, че това би станало веднъж на 30 години. Един възможен подход би бил да се изхвърли от употреба телевизорът като пожароопасен предмет. Друг – да се заплаща застраховка срещу пожар, а трети – риска да се пренебрегне. Това са разсъжденията от днешна гледна точка, но след 30 години изобщо не може да очакваме да има телевизори като днешните и поради това всякакви изчисления на вероятностите за бъдещето няма да има никакво значение.

[13] Grossman, G., A. Krueger (1992) Environmental Impact of NAFTA (Nord America Free Trade Agreement), p. 12

6. Цената на предпазливостта

Един основен елемент на политиката по околна среда (а и не само) е предпазливостта, т.е. стремежът да се минимизира риска. Това е естествено поведение на хората, като всеки се стреми да минимизира риска в различна степен. Има обаче едно общо правило – никой не купува скъпа полица при минимален риск (тук скъпа и минимален са индивидуални категории). В много случай политиката по околна среда иска от гражданите точно обратното. Пример е протоколът от Киото, който изисква да се ограничи използваната енергия с една трета, за да се избегне възможно затопляне през 2050 г. с 0,05oC.

Както е естествено да се минимизира риска, така е естествено да се анализират не само ползите от това действие, но и загубите. Освен загубите, трябва да се вземат предвид и пропуснатите ползи. И нещо повече, да се разгледат както ефектите от действието, така и ефектите от бездействието, защото и то води до разходи. И предприемането и непредприемането на дадена мярка има последствия. В много случаи (типичен пример са действията с така наречената озонова дупка) действията на екологичната политика се базират на принципа на абсолютната предпазливост, която служи за обосновка на въвежданите ограничения (нормативни, икономически и пр.). Този принцип звучи така „Щом нещо може да доведе до щети, да бъде спряно". От тази максима до „Да се забрани почти всичко" пътят не е дълъг. Вниманието при минимизиране на риск, когато се използват думи като „може" трябва да е заострено, но още повече при използването на думата щета, когато иде реч за човешка дейност. Защото е необходимо да се разграничава страничния ефект от щетата. Всяка човешка дейност има своите странични ефекти и те не могат по дефиниция да се разглеждат като щети.

Да се анализира риска е важно, да се подхожда предпазливо – също. Въпросът е за границите, до които тази предпазливост е смислена. Тези граници са трудни (дори невъзможни) за дефиниране. Цената на застраховката е една добра отправна точка, защото за всичко се плаща – плаща се и за предпазливостта. Илюстрация на това дава Бьорн Ломборг (датски учен, който става известен с книгата си „Verdens Sande Tilstand", в която подлага на съмнение много от опасенията на природозащитниците и за което е безрезултатно разследван от датските власти). Предполага се, че въпреки ограниченото използване на пестициди, поради тяхното отлагане в храните, в САЩ годишно са регистрирани 20 смъртни случая от рак. Това означава, че абсолютната забрана на пестицидите би спасила 20 живота на година. От друга страна, повишаването на разходите за отглеждане на плодове и зеленчуци (без пестициди) ще повиши цените, а от там ще намали консумацията им с 10-15%. Последното ще увеличи броя на смъртните случаи от рак до около 26 000 за година. Отношението 20:26 000 е красноречив пример за несъстоятелността на принципа на абсолютната предпазливост.

Нека погледнем и прогнозите, направени в Англия. Според доклад, поръчан от екс премиера Тони Блеър, през 2050 г. поради повишаването на температурата на острова, от горещините могат да се очакват 2 000 смъртни случая повече. Докладът обаче пропуска, че от същото затопляне могат да се очакват 20 000 случая по-малко на смърт поради измръзване. Ако това са очаквания, то съвсем конкретни са данните за САЩ. В периода 1979-2002 от горещина са починали 8589 души, а от измръзване 16313. Анализ на риска, разходите и ползите е естествен и дори задължителен елемент при формирането на екологичната политика, но априорното налагане на принципа на предпазливостта е вредно.

7. Каква е алтернативата?

За разлика от прилаганите множество сложни и скъпи мерки, един възможен отговор на този въпрос е – нищо специално. Нещата трябва да бъдат оставени на спонтанното си развитие, така, както протича цялата човешка (а и, в по-широк контекст, природна) еволюция. Сумарният резултат на действията на милиони мислещи хора е по-добър от опита на някакъв „знаещ елит", „апостол на абсолютната истина" или диктатор да конструират човешкото общество.

Мнозина смятат, че колкото по-сложна е една система (като тази на човешките отношения, икономиката, природата и пр.), толкова повече тя трябва да бъде регулирана и ръководена. Всъщност е точно обратното – само простите системи могат да бъдат управлявани. Сложните системи не бива, а и не могат, да бъдат формирани от човека, чрез планиране, проектиране, конструиране. (Един анекдот казва: „Ако искаш да развеселиш Бог, разкажи му за плановете си", а народната мъдрост го е формулирала най-точно „човек предполага, Господ разполага"). Те могат да бъдат създадени само и единствено от истински свободната човешка дейност.

Алтернативата не означава, че не може да съществува или че не трябва да се развива и подкрепя екологично съзнание, екологична чувствителност и внимание към околната среда. Алтернативата е да няма налагане „отгоре", чрез забрани или ограничения на всевъзможни правила и да не се осакатяват пазарните механизми. Това пречи на икономическия растеж, а именно той би могъл да се справи текущо с възникващите екологични проблеми и да прави възможно щадящото отношение към природата. Именно икономическият растеж води до натрупване на богатство в обществото и като резултат до преориентиране на хората от неизбежно и жизнено важните вещи, към по-луксозни блага, на едно от първите места сред които, е опазването на околната среда. Правенето на малките неща, като гасенето на ненужното осветление, умереност при отоплението и разхлаждането, „лишаването" от многобройните ненужни (а и донесени отдалече) електро- и други вещи, употребата на не най-големите коли, използването на обществения транспорт, рециклирането и повторната употреба на отпадъците, изстудяване на бирата в хладилника, а не на течаща вода, и още и още, са много по-ефективни от разпоредбите на директиви и административното налагане на ограниченията. Към тези хиляди дребни неща трябва да се добавят и няколко големи, с принципно системен характер, а не отнасящи се само до околната среда. Необходимо е да се изгради обществена система (и да не се допуска нейното осакатяване и/или разрушаване) която да е способна с демократични механизми да гарантира свободата на човека и чрез главните си икономически механизми (частната собственост, пазарната икономика и пазарните цени) да гарантира икономическа рационалност – единствения път към просперитета и богатството.

Защото, по думите на Уилиям Денис, най-добрата среда за човека е средата на свободата.

ЛИТЕРАТУРА

Нашето общо бъдеще. Доклад на Международната комисия по опазване на околната среда и развитие. С., 1989

Biehl, J. (1995) 'Ecology' and the Modernization of Fascism in the German Ultra-right

Elliott, J. (1999). An Introduction to Sustainable Development. London: Routledge

Goklany, I. (2001) The Precautionary Principle: A Critical Appraisal. Cato Institute, Washington, DC

Grossman, G., A. Krueger (1992) Environmental Impact of NAFTA (Nord America Free Trade Agreement)

Hayek, F.A. (1945) The Use of Knowledge in Society. American Economic Review, Vol. 35, 4,

Mises, L. v. (1949) Human Action. A Treatise On Economics

Shelling, T. (1995) Costs and Benefits of Greenhouse Gas Reduction. American Council for Capital Formation

Simon, J. (1996) The Ultimate Resource

Simon, J. (1996). The State of Humanity

Taylor, L. (1996). Reconciling Economic reform and Sustainable Human Development. New York: United Nations Development Program (UNEP), Office of Development Studies, Discussion Papers series

Tupy, M. (2006) The rise of populist parties in central Europe: Big Government, Corruption, and the Threat to Liberalism. Development Policy Analysis no. 1